

ВЕЛИКИЙ ВЧЕНИЙ НАДЗБРУЧЧЯ

(До 125-річчя від дня народження
В. М. Гнатюка)

Серед плеяди видатних учених, уродженців Тернопільщини, чільне місце належить Володимирові Гнатюкові. Феномен цієї людини можна зрозуміти, звернувшись до тієї багатой спадщини, яку він залишив, проаналізувавши різні напрями його громадської діяльності. Видатний фольклорист, етнограф, мовознавець і літературознавець, непересічний історик, журналіст і редактор, книговидавець і перекладач, соціолог, демограф, — ось коло наукових зацікавлень нашого земляка. Про його справді титанічну наукову роботу свідчать близько 300 праць — монографій, статей, рецензій та ін. Загальний обсяг фольклорних збірників, виданих упродовж лише двадцятиріччя (1897—1918 рр.), становить близько 6000 сторінок. Вчений досить плідно працював і в інші роки, тож його науковий доробок просто вражаючий.

Без наукових досліджень цієї людини, які й досі не втратили своєї значущості, важко уявити процес духовного відродження нашої нації. Предметом ґрунтовних наукових студій стали загалом фольклорні та етнографічні праці вченого, інші ж напрями його зацікавлень чекають ще на своїх дослідників. Це є цілком закономірним, адже у своїх мовознавчих, літературознавчих працях, історичних дослідженнях про автентичність української нації В. Гнатюк доводив самостійність української мови. А ці питання, як відомо, були заборонені і в царській Росії, і в Радянському Союзі.

В. Гнатюк народився 9 травня 1871 року у с. Велесневі Бучацького повіту на Тернопільщині у бідній родині. Змалку потрапивши у захоплюючий світ народної творчості, на яку багате Поділля, як і, зрештою, вся Україна, сприйнявши у спадщину від діда Пілька і баби Марії Богом даний йому дар любові до казок, пісень, легенд, переказів. Учений все життя збирав їх. Він записував твори народної словесності від мешканців свого рідного та навколишніх сіл. Уже в третьому класі В. Гнатюк знав близько ста фольклорних творів. Про постійну і наполегливу його працю свідчить той факт, що через шість років (1889 р.) він — тоді вже учень Станіславської гімназії — знав уже близько 500 творів. 1890 року В. Гнатюк видає ці твори у часописі «Новий галичанин» окремим зошитом.

З 1894 по 1898 р. він — студент філософського факультету Львівського університету, стіни якого залишив відомим уже етнографом, фольклористом, громадським діячем. З першого курсу студент поринає у наукове, громадське життя університету, стає членом редакції польського часопису. Слід зазначити, що до складу редакційної колегії часопису входив І. Франко, який багато в чому вплинув на

формування життєвих, наукових поглядів свого молодого колеги.

В. Гнатюк працює у заснованому І. Франком — 1895 році журналі «Житє і слово». У 1895—1896 роках тодішній студент університету тричі їздив на Закарпаття, а в 1897 році відвідав русинів-українців на півдні Угорщини — в Бачці. Під час першої експедиції з ним приїздив О. Роздольський, в інших він широко користувався послугами місцевих літераторів А. Крамецького, О. Митрака, Ю. Жатковича та інших. Наслідком такої величезної роботи вченого була публікація «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» в 6 томах («Етнографічний збірник», тт. III, IV, IX, XXV, XXIX, XXX), ряду статей, фольклорно-етнографічних записів. Високу оцінку науковому рівню цих записів і публікацій дали пізніше А. Кримський, І. Франко та інші вчені.

Дослідницька робота В. Гнатюка була тісно пов'язана з громадською. У 1897 р. його обрано головою студентського товариства «Академічна громада», зусиллями якого було проведено святкування 25-річчя літературної діяльності І. Франка.

Навесні 1899 р. В. Гнатюк став членом редакційної колегії «Літературно-наукового вісника», де працював до 1906 р. і на початку 20-х років. З 1900 р. вчений працює редактором усіх видань Етнографічної Комісії НТШ, яку очолив у 1916 р. Особливо плідною була його організаторська робота в цій комісії. Від видань випадково зібраних матеріалів попередніх років В. Гнатюк, разом із Ф. Вовком, І. Франком, перейшов до всебічного етнографічного дослідження українських земель.

1894—1903 рр. — найплідніший етап у науковому житті вченого. В цей час він здійснив величезну роботу як збирач фольклору, написав ряд статей. Ентузіаст узяв собі за правило: «Збирай зерно до зірка, та й буде мірка. Один трохи й другий трохи, то на язиці не значить нічого, ну а в світ потрібно того».

Разом з І. Франком 1899 р. він укладає і друкує в «Літературно-науковому віснику» (далі — ЛНВ) програму та розробляє наукові засади збирання, опрацювання усної словесної творчості. Слід зазначити, що до цієї дуже копіткої, але вкрай потрібної роботи він залучає людей на місцях, мріючи захопити і дослідити всю етнографічну територію України. Кількість добровільних помічників етнографа невдовзі досягла 300.

Завдяки величезній пошуковій роботі було знайдено до того часу невідомі записи фольклору, які зберігалися в архівах М. Максимовича, О. Бодяньського, Л. Мартовича, М. Павлика, О. Роздольського, М. Драгоманова. Зібравши величезну кількість матеріалу і систематизувавши його за жанрами, В. Гнатюк приступив до друку.

Збагатили світову фольклористику такі збірники як «Галицько-руські анекдоти» (1899 р.), «Галицько-руські народні легенди» в двох томах (1902 р.), «Коломийки» у трьох томах (1905—1907 рр.), «Гаївки» (1909 р.), «Колядки і шедрівки» у двох томах (1914 р.) та інші. З-під пера вченого вийшли матеріали про народні звичаї та вірування, етнографічні особливості галичан.

Окрім помітного доробку, який залишив в історії української і європейської фольклористики, В. Гнатюк плідно працює як редактор і книговидавець. Ставши членом редколегії журналу ЛНВ, він доклав

чимало зусиль, щоб побачили світ твори І. Франка, М. Коцюбинського, М. Павлика, Лесі Українки, А. Чехова, І. Тургенєва, В. Короленка, Г. Гейне. У журналі ЛНВ В. Гнатюк вів розділ «Хроніка й бібліографія», у якому він не просто доводив до відома читачів інформацію про вихід книги, а й радив, якій групі людей підходить та чи інша книга.

Окрім цього вчений редагує «Українсько-руську видавничу спілку», «Літературно-наукову бібліотеку». У цих виданнях побачили світ твори української нації, східноукраїнських письменників. А вже для останніх в умовах заборони українського слова книговидавництво галичан було справжнім порятунком.

Перу В. Гнатюка належить ряд літературознавчих праць. Значним внеском в історію літератури є розшукані ним матеріали, тексти давньої української літератури та статті про неї, зокрема: «Угро-руські духовні вірші» (1902 р.), «Віршована легенда про лицаря і смерть» (1908 р.) та ін.

Як широко освічена людина, В. Гнатюк не міг стояти осторонь мовних проблем свого часу. А їх на кінець XIX — початок XX століття набралось чимало. Українська мова у зазначений період ще не мала повноправного статусу, єдиної літературної норми. Навколо її перспектив і шляхів розвитку точилися гарячі дискусії. Ряд мовознавців, зокрема, Т. Флоринський, С. Булич, заперечували право української мови на самостійне існування як мови науки, літератури, інтелігенції, відводячи їй роль простої, для «домашнього вжитку». В. Гнатюк поряд із іншими вченими-українцями В. Науменком, К. Михальчуком захищає українську мову від агресивних нападів московських та австро-угорських шовіністів.

Учений дотримується думки, що для повнокровного розвитку кожний народ повинен мати свою літературну мову, яка, виникнувши на певному етапі, також змінюється, бо «ніякої вічної мови не було й не буде». На відміну від Б. Грінченка, який твердив, що літературна мова утворюється із суми всіх діалектів, В. Гнатюк писав, що літературна мова не може бути сумою всіх говорів, до її складу «повинні входити лише найкращі слова і форми, а не всі, що де-небудь існують». За В. Гнатюком, українська літературна мова, як і кожна мова, постає з якогось одного діалекту, яким користуються найталановитіші письменники. Чим більшою є їх кількість, тим з більшою силою відкидають вони з літературної мови інші діалекти, вводячи свій аж до цілковитого його панування. Цей літературний діалект, розростаючись, поступово витісняє інші. Але цілком зрозуміло, що літературна мова не може вичерпуватися лише одним діалектом. Своєю думку вчений обгрунтував значним обмеженням лексики окремого говору для висловлення думок індивідуумом, а тому літературна мова повинна звібрати у себе все краще з народних говорів, «мусить мати далеко більший запас, як можна знайти у всіх говорах разом. Ті слова або витворюються штучно на народних основах, або переймаються від інших народів уже готові».

Процес розвитку української літературної мови, зазначав В. Гнатюк, був безперервним. Заборонена в царській Росії, вона досить успішно розвивалася на теренах Галичини. Оскільки галицький діалект

відрізнявся від киево-полтавського, то це дало підставу деяким мовознавцям твердити про дві літературні мови: галицьку та власне українську. В. Гнатюк рішуче обстоював думку, що українська літературна мова, незважаючи на певні відмінності, є єдиною для Східної та Західної України, і «не треба прибільшувати їх значіння, не можна говорити про дві літературні мови». Однозначну позицію автора у справі єдиної літературної мови засвідчує стаття «В справі літературної мови підкарпатських русинів». Розглядаючи мовну політику на Закарпатській Україні, автор стверджував, що «всі українські племена, без огляду на їх територіальне розміщення, та її говори, стоять під її (літературної мови. — Б. С.) впливом».

Оскільки історія мови як наука тісно пов'язана з діалектологією, В. Гнатюк плідно працював у теоретичній, описовій діалектології. Серед праць з описової діалектології однією з найцінніших є стаття «До бойківського говору», де описано ряд вузькорегіональних фонетичних, лексичних та морфологічних особливостей бойківського говору. Мовознавець подає зразки відмінювання редульованого займенника *мон, нона, ноно, нонь*; прислівникові форми «*по-руськи*», «*по-польськи*»; звертає увагу на вживання повноголосих форм *-ере-* замість *-ер-*: *перети, подерети*.

Цікавився В. Гнатюк і правописними питаннями. Звернення вченого до проблем українського правопису не було випадковим. Появу його студій зумовила настижна потреба створення досконалого загальноукраїнського правопису. Ось як про це писав сам учений у передмові до брошури «Уваги про українську правопись та літературну мову», написану в 1924 р.: «Двадцять літ минуло, як ми з покійним І. Франком уклали план брошурки, яку мали спільно зладити і на прикладах показати, яких слів, форм, зворотів, фраз не належить уживати у літературній мові. План цей, однак, не здійснився тоді наслідком деяких пильніших праць та інших причин. Аж тепер переводжу я його в дію, але у змінених виді і тільки частинно, бо поминув галицьку літературну мову».

Слід зазначити, що перед цим у 1922—1923 рр. на сторінках ЛНВ В. Гнатюк надрукував цикл із 16 статей на правописні теми під загальною назвою «В справі українського правопису». Кожна з них присвячена конкретній темі. Багато настанов В. Гнатюка було згодом узаконено в нормах українського правопису. Однак деякі позиції вченого виходили з галицької, а не загальноукраїнської практики, і не були прийнятими. У цих статтях дослідник відстоював окреме написання зворотнього займенника *ся* з дієсловами, написання та розрізнення твердого і м'якого *і*, а також вживання займенникових форм *сей, ся, се* замість *цей, ця, це*.

Учений заперечував думку українських письменників про те, що три мільйони галичан повинні

слідувати мові 30 мільйонів українців із Наддніпрянини. В. Гнатюк наголошував, що творення літературної мови вирішується не голосуванням, а тому «не більшість рішає, лише розум, знаня та вроджене відчуття краси рідної мови».

У колі наукових зацікавлень ученого були й питання, пов'язані з культурою мови. Працюючи на посаді редактора українських видань, він дбав про рівень літературної мови на їх сторінках. У своїх рецензіях учений оцінював не лише зміст, а й мову творів. Як результат такого аналізу з'явилася брошура «Уваги про українську правопись та українську мову». Вчений у ряді розділів (зокрема, «Різниця в іменниках», «Прикметники», «Різниця в дієсловах», «Прислівники») укладав невеликі словники із слів, у вживанні яких часто трапляються помилки. Наведемо лише частину з них: «заказ» — *замовлення*, «все рівно» — *однаково*, «задавити» — *зaduшити*, «пошуткувати» — *пожартувати*, «любий» у значенні *всякий*. Як бачимо, всі ці слова не є нормативними і в сучасній літературній мові, хоч в повсякденному спілкуванні зустрічаються доволі таки часто. Отже, можна вважати актуальними сьогодні слова, сказані вченим на початку ХХ століття, що є потреба «навчити ся самому чи то української чи російської мови, а не писати «язычієм»».

На думку В. Гнатюка, потрібно відмовитися від вживання у літературній мові таких слів чи форм, як: «*хотю*» (*хцу*), «*робит*» (*робе*), «*салдат*», «*мост*» та ін. Натомість мовознавець пропонував слова *хочу, робить, вояк, міст*. За застарілими словами вчений залишав право вживатися зі стилістичною метою. Так, слово *вікно* вчений вважав літературним, а інші синоніми — «*вигляд*», «*визор*», «*облак*» (*облок*) — рекомендував використовувати в художній літературі для надання творів художнього колориту.

Залишив свій слід В. Гнатюк і в українській лексикографії. Разом із І. Панькевичем він працював над укладанням словника закарпатських говорів, допомагав Б. Грінченкові у його роботі над «Словарем української мови».

Надзвичайно плідною та багатоаспектною була науково-дослідницька робота вченого як лінгвіста. Тому не випадково досить актуальними і в наш час залишаються слова В. Гнатюка: «Хто хоче поправно писати, мусить знати теоретично і практично фонологію, флексію і лексику даної мови, інакше — мусить знати всесторонню мову».

Так, було ще багато творчих задумів у вченого, та їх обірвала тяжка хвороба. 6 жовтня 1926 року вчений помер у Львові.

Величезну духовну спадщину залишив українській науці та культурі Володимир Гнатюк. Рідному народові він віддав сонце, якого, за висловом М. Коцюбинського, було так багато в його серці.

